

Д. Дергач, асп.

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ
(на матеріалі мас-медійних онімів)**

Останнім часом, з огляду на розширення функціональної сфери стилю масової інформації, простежується тенденція до модифікації виражальних можливостей його одиниць. Ідеться про вихід аналізу мовних специфікацій мас-медійного простору за межі лінгвістичної компетенції. Це пов'язано з процесами інтелектуалізації мови, а відтак – передбачає взаємовплив мовознавства як наукового пізнання мови і суміжних із ним галузей знань (наприклад, культурології, психології, історії та ін.).

Об'єктом нашого аналізу є мас-медійні оніми, що розглядаються в аспекті концептуалізації художнього світогляду Тараса Шевченка в мовній свідомості українців.

Розгляд питання концепту є традиційним для мовознавства. Дослідниками бралася до уваги, насамперед, полеміка про співвідношення імен, ідей та речей, яка розвинулася між номіналістами та реалістами в 14 столітті і спричинила виникнення в історії філософії такого явища, як концептуалізм [2].

Зокрема, П. Абеляр розглядав концепт у контексті людської комунікації і вкладав у його зміст формулювання розумового образу, загальної думки, а також ім'я чи назву речі, що закріплюються у свідомості тих, хто говорить і слухає. Близьку позицію демонструвала і С. Неретіна. Вона, спираючись на розуміння концепту середньовічними

філософами як психологічного утворення зі спеціальним смисловим навантаженням, що реалізується в спілкуванні, говорила про його обов'язкову спрямованість на слухача [7, 30].

До сучасного гуманітарного знання одним із перших слово "концепт" у значенні розумового утворення, що заміняє нам у процесі думки невизначену кількість предметів того самого роду, увів російський мислитель 20 ст. С. Аскольдов.

Іншу думку репрезентує відомий російський вчений Ю. Степанов [9, 40–41]. Він послуговується опозицією *концепт/поняття*. Якщо для концепту цінним є кожен контекст і важливими всі ознаки, то для поняття актуальними є лише базові з них. А отже, поняття завжди позначається одним і тим самим словом. Концепт, як вважає дослідник, – це концентрація культури у свідомості людини. На відміну від понять концепти не лише мисляться, а й переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій. Звідси *концепт, за визначенням Ю. Степанова, – основа відображення культури в ментальному світі людини [8, 45]. Схожу лінгвокультурну інтерпретацію цього питання демонструють також дослідження Д. Лихачова, Н. Арутюнової, А. Вехбицької та ін.*

На початку 21 століття було захищено ряд кваліфікаційних робіт на цю тему. Проте, визначені в нашому дослідженні аспекти у них не були представлені. Загальнотеоретичні проблеми концептуального представлення світу, на нашу думку, найбільш послідовно розроблені в дисертаціях С. Лободи "Просторові слова-концепти в художній картині світу М. Гумільова та Й. Бродського" [6], Ю. Шамаєвої "Когнітивна структура концепту "радість" (на матеріалі англійської мови)" [10], У. Карпенко "Концептний зміст фрейму "Збройне протистояння" у російській культурно-мовній традиції" [3] та ін. Увагу дослідників привертають переважно концепти українсько-російського художнього чи культурно-мовного простору та ін.

Нерозглянутою в цьому аспекті, як вже зазначалося, залишається сфера масової інформації як вербального репрезентанта суспільної свідомості й основних тенденцій розвитку української мови. Ілюстративним матеріалом, який дозволяє простежити активні мовні процеси, зумовлені змінами в суспільній свідомості, є онімна лексика. Власні назви, використовувані в українських мас-медіа, концептуалізують мовну свідомість, впливають на неї, а отже, дозволяють інтерпретувати явище в синкретизмі екстра- й інтралінгвальної мотивації функціональних характеристик мови. Об'єктом подібного дослідження мають бути власні назви особи, події чи явища, які наділені беззаперечною народною підтримкою і виконують об'єднавчо-національну функцію. Саме тому ми вирішили звернутися до студіювання концептуалізації художньої світоглядю Тараса Шевченка в мовній свідомості українців.

Оскільки постать Т. Шевченка – історична, вона могла загубитися у пліні віків. Проте, у "народної пам'яті своя хронологія та прагматика, своя концепція історичних подій і явищ" [4, 25]. Це є основною ознакою всіх концептів, у яких складаються, сумуються всі ідеї й асоціації різних часів, різних епох. Історичний час і реальна хронологія в цьому випадку виявляються неважливими, і, навпаки, береться до уваги час ментальний, позбавлений темпоральних характеристик. Тому сьогодні в колективній свідомості українців існує стійкий образ Тараса Шевченка як Великого Поета, Пророка, митця, основоположника української літературної мови, ідеолога української державності і національної свободи. Не дивлячись на його переслідування, постійну заборону творчості, кожен свідомий українець намагається переосмислити завіти Т. Шевченка для самого себе, для власної долі і саме таким чином концептуалізувати його у своїй пам'яті.

Підтвердженням цьому є проведений нами аналіз сфери українського медійного простору з погляду використання в ньому онімів, дотичних до Тараса Шевченка. На його основі можна виокремити такі тематичні групи зафіксованих лексем: 1) велич Тараса Шевченка; 2) Тарасові місця; 3) Творчість; 4) Шевченкіана; 5) Т. Шевченко і сучасність.

Велич Тараса Шевченка. Ця група є найілюстративнішою з точки зору функціонування синонімів найменування поета, що свідчить про масштабний, полілексемний масив варіантів даного імені, які вживаються в різних контекстах. Ідеться, переважно, про перифрастичні конструкції, що заміняють власну назву її загальновідомим зворотом-характеристикою, пряме найменування особи – непрямым його означенням, даним у формі описового словесного звороту. Аналізуючи зібраний матеріал, можна виокремити декілька моделей, що вживаються для переносного вживання імені поета: 1) іменникові словосполучення: а) іменник+прикметник: *Тараса Шевченка як Великого українця Радянська влада заперечити не могла, тому вона зробила все, щоб знівелювати його сутність* [Дзеркало тижня, № 9, 8.03.2007]. *Радянська влада досягла великих успіхів у "зшароваренні" Великого Кобзаря, тобто робилося все, щоб його поезію пристосувати до радянської ідеології* [Експрес, № 18, 2007]. *Українське суспільство з початку 19 століття нібито чекало свого національного пророка – Шевченка* [Газета по-українськи, 7.03.2007]. *Вельми суттєва частина наших співвітчизників прийшла поклонитися нашому Першому Поету і Пророку* [День, № 92, 28.05.2004]; б) іменник+іменник: *190 років тому березень подарував Україні генія, Пророка на всі часи – Тараса Григоровича Шевченка* [Волинь, № 166, 11.03.2004]. *Народ зберігає пам'ять про Тараса. Але це не просто фізична пам'ять, що був собі такий велетен Тарас Шевченко* [Час, № 4, 31.01.2008]. *Т. Шевченко творив міф своєї України, а його нащадки – творили "міф Шевченка", без якого історична доля української нації*

була б інша [Грані плюс, 16.12.2002]; 2) доволі частим явищем є вживання на позначення Тараса Шевченка поширених конструкцій, переважно іменниково-прикметникових, семантика яких дозволяє розкрити постать митця не однопланово – не тільки як поета, а й як громадського і політичного діяча: *Т. Шевченка без особливого перебільшення можна вважати "батьком" української національної ідеї сформованої в традиційній для цивілізованої Європи формі* [Україна молода, № 76, 26.04.2007]. Для представників радикально-націоналістичного напрямку української політичної думки Т. Шевченко був *"Пророком", "батьком нації", "затягим ворогом Росії та москалів"* [Харківська газета "Час", № 63, 12.04.2007]. Для різного роду соціалістів, "бездержавників" Тарас Шевченко – це, в першу чергу, *"Кобзар", "захисник прав кріпаків", "борець за соціальне визволення та дружбу народів"* [ПіК, № 4, 2002].

3) окремо треба сказати про фіксацію порівняння Т. Шевченка із створеними ним героями: *Т. Шевченко досить часто асоціюється з соціально-маргінальними групами то виступаючи як "Перебендя", "кобзар", то захищаючи "варнака", "покритку Катерину"* [Вечірній Київ, 18.11.2006].

Тарасові місця. У даній групі розглядаються найзнаковіші місця, географічні об'єкти, які відвідав Т. Шевченко чи які були створені по його смерті як підтвердження шанування його життєвого і творчого шляху. 1) найчастотнішим серед цих топонімів є функціонування назви "Чернеча гора", вираженої, здебільшого, словосполученням типу "іменик+прикметник": *Кожен, хто не охолов серцем і не збайдужів душою, вважає за святий обов'язок відвідати Тарасову гору* [Україна молода, № 67, 12.04.2006]. *Чернеча гора стала Тарасовою* [Вісник, № 6, 7.02.2008]. *Наші попередники, починаючи з 1861 року, робили все для того, щоб зберегти цю унікальну Гору* [Червоний гірник, № 1, 2004]. *Тарас ова гора продовжує залишатися для нас магнітом, який притягує, не зважаючи на примхи погоди, як природної, так і політичної* [Час, № 1, 10.01.2008]; 2) також поширеним є фіксування заміни назви певного географічного об'єкта іншим словосполученням, формально з ним не пов'язаним: *Робиться все, щоб біля Шевченкової Могили та Тарасової світлиці не було жодної іншої будівлі* [Червоний гірник, № 1, 2004]. *Знана в усьому світі українська святиня – Шевченківський меморіал (Шевченківський національний заповідник) знаходиться у Каневі* [Дзеркало тижня, № 18, 18–24.05.2002]. *Шевченківські місця, Тарасів край освячені його присутністю, онімблені його словом* [Кримська світлиця, № 17, 27.04.2007]; 3) досить цікавою з погляду семантики та стилістики є конструкція, що вживається для уточнення, поширення інформації про даний об'єкт: *Однак Тарасову гору, у краї нс ь кий фетиш № 1, роль якого можна порівняти з Єрусалимом, Меморіалом Джорджа Вашингтона чи, принаймні, з добре*

відомим старшому поколінню Мавзолеєм Леніна, сьогодні добряче лихоманить [Дзеркало тижня, № 18, 18–24.05.2002]. У Хаті-світлиці, першому музеї Тараса на горі, зберігається образ Шевченка роботи невідомого художника – у гетьманському кунтуші, з "Кобзарем", наче з Біблією, у руках і з нимбом святого над головою. [Червоний гірник, № 2, 2004]. Президент України Віктор Ющенко закликає українців озеленити всі святі місця, де народився Тарас Шевченко, – Моринці, Кирилівку [Україна молода, № 69, 14.04.2006]; 4) найзнаковішим, на нашу думку, є вживання цитат із творів Тараса Шевченка та інших відомих митців на позначення пов'язаних із ним топонімів: Те, що саме тут, у Каневі, пророк України здобув вічний спочинок, – акт Божої справедливості, бо він гаряче любив цю "ніжно-блакитну Черкащину", свою "Вкраїну милу" [День, № 92, 28.05.2004]. Хвилювання і гордість відчуваєш, як ступаєш на землю, якою ходив колись Тарас "малими босими ногами". [Вечірній Київ, 29.03.2007]. Було побачено тих людей, котрі відчували потребу зійти на "висоту Тараса", піднятися на святу Чернечу гору [День, № 92, 28.05.2004]. Чернеча гора, підніжжя пам'ятника Кобзареві – це справді те місце, звідки "видно Україну і всю Гетьманщину кругом" [День, № 92, 28.05.2004].

Творчість. У запропонованій групі подаються назви творів Тараса Шевченка, імена його героїв, які найбільше цитуються і згадуються, які стали своєрідними символами для народу. У межах цієї групи необхідно відокремити назви творів від імен їх героїв: 1) назви творів, які функціонують як елементи іменниково-прикметникового словосполучення або фіксуються як прості, нейтральні найменування: Шевченкова "Катерина" – центральный в історії українського мистецтва XIX ст. [Газета по-українськи, 20.03.2007]. Харківський благодійний фонд узяв на себе обов'язок сплатити реставраційні роботи "фоліантових" "Гайдамаків" – раритетної книги, яка була видана через чверть століття після смерті Кобзаря [Україна молода, № 185, 5.10.2004]. Страшнуvато вентилvовати Ш евченко ву "Катерину" на весняних канівських протягах [Дзеркало тижня, № 18, 18–24.05.2002]. Вистава Криворізького театру поєднує різні поеми – "Катерину" та фрагмент "Гайдамаків", а її кульмінацією є пісня "Зоре моя вечірняя..." у виконанні Ніни Матвієнко [Україна молода, № 206, 3.11.04]. Образом України стала "Катерина" Шевченка: глибше її повніше ніхто в XIX ст. так Україну не розкрив [Дзеркало тижня, № 9, 8.003.2007]. У "К а терині" драма сучасника розглядається у контексті тривалої в часі історичної епохи, і сам часник, виражаючи сутність епохи, став її втіленням та органічним образом [Літературна Україна, № 45, 23.11.2006]. Краще, ніж Шевченко у поемі "Сон", справді, не скажеш... [Флот України, 12.12.2005]. Нещодавно у Тернопільському академічному театрі грала Шевченкову "Мати-наймичку" [День,

№ 110,

25.06.2004].

"У кожного своя доля" – нагадав нам цю життєву істину Тарас Григорович, хоч сам пішов далеко за межі своєї власної долі і, пройнявшись іншими, при ньому суцими, і нашими сьогоденними, тоді ще не народженими, заявив світові про Україну [Post-Поступ, № 6, 2007]; 2) імена героїв, зафіксовані в словосполученнях типу "іменник+іменник у Р.в.", рідше – "іменник+прикметник": Постать Катерини вбирає славне минуле і сьогодення, вона є їх втіленням, образом і символом; в її людській поставі визначена органічна особливість країни [Post-Поступ, № 6, 2007]. Драма Катерини набуває масштабнішого вияву, універсально втілюючи стан всієї країни впродовж тривалого історичного часу [Літературна Україна, № 44, 16.11.2006]. Доля Катерини – доля всієї України [Високий Замок, 14.10.2002]. Якщо вірити статистиці, на сьогоднішній день у Коломийському районі проживають 704 самотні матері. Тобто в кожному населеному пункті – добрих десять новітніх Катерин. І якби батьки кожної з них дбали про моральні засади дочок так принципово, як дбали батьки Шевченкової героїні, деяким селам загрозувало б вимирання [Час, № 41, 12.10.2006].

Шевченкіана. У межах цієї групи були зафіксовані різні значення цієї лексеми: 1) **Шевченкіана як вшанування поета:** Євпаторійська Шевченкіана щорічно розпочинається 6 березня [Кримська світлиця, 9.03.2007]. До буковинської Шевченкіани окрім творчої діяльності митців слід додати меморіальну дошку на вулиці Шевченка в Чернівцях [Час, № 35, 2001]. 23 січня 2008 р. у Національній філармонії відбудеться "Філармонічна Шевченкіана" – вистава "Гайдамаки" [Час, № 2, 17.01.2008]. За ініціативи Л. Большакова в рамках Уральської Шевченкіани щорічно, починаючи з 1977 року, проводиться свято "Шевченківський березень" [День, № 143, 13.08.2004]. Кожного року в березні відбувається Президентова "шевченкіана" [Україна молода, № 65, 8.04.2004]. Виставка "Шевченкіана Івана Марчука – це декорації сюжетів із Шевченкових творів. [Час, № 3, 24.01.2008] Кращі виконавці взяли участь у Кримській Шевченкіані – республіканському конкурсі "Шевченківські читання" [Кримська світлиця, № 13, 28.03.2003]. 2) **Шевченкіана як дослідження, збирання творчості Шевченка:** Мала академія наук видала книгу "Шевченкіана Мелітополя", в якій була висвітлена діяльність мелітопольського товариства "Просвіта", присвячена Шевченкові [Мелітопольський вісник, 31.08.07]. Микола Павлович, знаний на Волині збирач Шевченкіани, удостоєний високої премії Фонду імені Шевченка [Волинь, № 166, 11.03.2004]. На початку зими сповнилося 95 років з дня народження представника Кубанської Шевченкіани, протестанта-євангеліка пастора М. В. Фесенка [Вісник Товариства української культури на Кубані, № 2, 2005]. Багата фольклорна шевченкіана значно поповнилась уже після смерті

Шевченка [Україна молода, № 185, 5.10.2004]. Поетична Шевченкіана Тернопілля поповнюється творчістю талановитої молоді [Post-Поступ, № 1, 24.11.2006].

У цій групі лексики виражені словосполученнями у складі іменника та прикметника (*Євпаторійська Шевченкіана*, *Кримська Шевченкіана* і под.), рідше – іменника у родовому відмінку (*Шевченкіана Тернопілля*, *Шевченкіана Мелітополя* і под.).

Т. Шевченко і сучасність. Дуже показовим для дослідження концептуалізації Тараса Шевченка у свідомості українців виявився блок, який, фіксуючи появу нових явищ і заходів, вказує на зв'язок поета з сьогоденням, актуалізацію його постаті в рамках сучасного життя. 19 травня у Львові відбуватиметься гала-концерт першого фестивалю-конкурсу молодіжного бачення творчості Тараса Шевченка "Шевченко-фест" [Молоде радіо, 3.05.2007]. 8 лютого відбулась презентація диску гурту "Гайдамаки" – "Кобзар" [www.e-motion.com.ua // 13.02.2008] Музичний фестиваль "Кобзар forever" організували, щоб популяризувати творчість Шевченка і довести, що вона вічна [Україна молода, № 81, 5.05.2005]. Група adeptів криптографії та енімофілів вирішила розшифрувати "Код Шевченка" під радісною лупою сучасності [Час, № 41, 12.10.2006].

Екстралінгвальним доведенням важливості функціонування онімів, їх концептуалізації у мовній свідомості українців є факт присутності постаті Тараса Шевченка в контексті сучасної культурної парадигми України. Це підтверджує те, що людьми було зібрано чимало легенд, переказів, прислів'їв та приказок, які підкреслюють нерозривний зв'язок поета з Канівщиною. Із сукупності зібраних фольклорних творів, можна виокремити ряд тематичних груп – "Шевченкові мандри", "Як переховувався Шевченко", "Як ховали Шевченка", "Про заховану в могилі Шевченка зброю", "Невмирущість Кобзаря", "Про очищення людської душі на Тарасовій горі", "Про Шевченкову книгу "Кобзар", "Родинні перекази нащадків поета" та ін. Про перевезення домовини Кобзаря на Україну зібрано перекази "Як ховали Шевченка", "Тарасова стрічка", "Шевченко ніби ще жив після похорону..." та ін., а також низку прислів'їв та приказок [Червоний гірник, № 2, 2004].

Таким чином, наше дослідження засвідчило наявність в українському культурному просторі концепту, символу Тараса Шевченка як Генія нашої нації і підтвердило цей факт лінгвістичним ілюстративним матеріалом.

Окрім простої фіксації пов'язаних із ним власних назв хотілося б також звернути увагу на ті мовні засоби і фігури, які визначають їх функціонування у текстах стиплю масової інформациі. Найпоширенішим серед них є використання **синонімів**, що "співвідносяться з динамікою концептуальної картини світу" [11, 367]. На позначення Тараса Шевченка були зафіксовані такі лексеми: Кобзар, Великий Українець, Великий

Кобзар, Пророк, національний пророк, Перший Поет, Геній, пророк на всі часи, батько нації і под. Синонімами до топонімів, які символізують Шевченка, виступають конструкції: Чернеча гора – Тарасова гора, Шевченкова гора, Шевченківський меморіал, "висота Тараса"; с. Моринці, Кирилівка – Шевченківські місця, Тарасів край, Тарасова земля, "земля, яку сходить Тарас малими босими ногами", ніжно-блакитна Черкащина, святі місця, де народився Тарас, та ін.

Також досить частотним за вживанням є **порівняння**. *Шевченка називають "руським Р ембрандтом", при цьому він зберігає індивідуальну силу вислову, красу граціозного штриха й образну атмосферу свого часу.* [Хрещатик, № 21, 13.02.2007]. Шевченка асоціюють то з Перебендею, то з Кобзарем. Шевченковий "Кобзар" – наче Біблія.

Окремо треба згадати і про неологізми, утворені впродовж останнього часу молодими поціновувачами творчості Тараса Шевченка: Шевченко-фест, фестиваль "Кобзар forever", "Код Шевченка" та ін.

Усе це дає змогу нам зробити висновок про присутність постаті Тараса Григоровича Шевченка в сфері українських мас-медіа, більше того – про міцну закріпленість його життєвого і творчого шляху в ментальній свідомості українців. Зафіксована тенденція відображення зв'язків історичного минулого з сучасністю набуває все більшої актуальності та перспектив подальшого розвитку. А вислови молодих українців типу *Тарас Шевченко – зрештою це модно і круто. Ми і Шевченко – це відродження нашого коріння і побудова нашого майбутнього* підтверджують як попередню тезу, так і оптимістичне твердження про настільки потрібний розвиток мовної свідомості, духовності й історичної пам'яті покоління сучасної молоді.

1. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. – М., 2001. – № 1; 2. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания // Вопросы литературы. – 2003. – № 2; 3. Карпенко У. О. Концептний зміст фрейму "Збройне протистояння" у російській культурно-мовній традиції: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 2006; 4. Ключевский В. О.

Курс русской истории. Ч. 2. // Соч. в 8 т. т. п. – М., 1957. 5. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система // Вісник Нац. ун-ту "Львів. політ.", № 490, 2003; 6. Лобода С. М. Просторові слова-концепти в художній картині світу М. Гумільова та Й. Бродського: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02. – Сімферополь, 2001. 7. Неретина С. С. Тропы и концепты. – М., 1999. 8. Слухай Н. В.

Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. – № 7. – К., 2002; 9. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997; 10. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту "радість" (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – Харків, 2004; 11. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: Монографія. – К., 2001.